

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.77.1.5>

ПРАВО НА ВІЛЬНИЙ РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ ЯК ПРОЯВ ЗВ'ЯЗКУ ГІДНОСТІ ТА СВОБОДИ ЛЮДИНИ

Раданович Н.М.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та філософії права юридичного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка
<https://orcid.org/0000-0003-0126-6188>
radanovych_n@ukr.net*

Раданович Н.М. Право на вільний розвиток особистості як прояв зв'язку гідності та свободи людини.

Конституційне визнання цінності людини, як домінуючої в ієрархії соціальних, максимально активізує увесь потенціал позитивного права для її забезпечення, зокрема механізм загальнодозвільного типу юридичного регулювання, який сутнісно презюмує свободу, а відтак – втілення ідеалу вільної людської особистості. Специфіка такого регулювання виявляється в процесі його соціально-змістовної характеристики, а саме, виокремлення сфери та меж. Відповідно з'ясовано, що розвиток загальнодозвільної ідеї у ХХ столітті змістився у площину «визнання цінності людської гідності», тому дослідження свободи у її взаємозв'язку з людською гідністю формує перше наближене уявлення про предметну сферу дії загального дозволу (як основи відповідного регулювання). Встановлено, що нормативне (міжнародне, національне) та доктринальне обґрунтування такого зв'язку відбувається на рівні цінностей та окремих самостійних прав. Також доведено, що найбільш наочно цей зв'язок простежується у праві на вільний розвиток особистості, яке стає своєрідним «перетином», основною точкою «стикування» гідності і свободи.

Досліджено національне визнання цього права в конституціях різних держав, зокрема в якості: цілей держави; найвищих цінностей; основи політичного ладу і соціального миру; самостійного права особи, у тому числі, в системі інших особистих прав. Виявлено особливості його інтерпретації в німецькій юриспруденції, як «неназваного», «незалежного основоположного права на свободу», що набуло свого розвитку у двох аспектах: а) загального права особистості – її «всеосяжного захисту» від державних і приватних втручань, «підсилення» (додаєткової) гарантії людської гідності (що слугувало формуванню своєрідної правозахисної методології – «теорії сфер»). Його природа аналізується під кутом зору «сутності (ядра) людської особистості» і її складників: людської гідності, основоположного права на інформаційне самовизначення, права на життя та фізичну недоторканність; б) загальної свободи дій, чим розширено сферу захисту свободи, яка не охоплена спеціальними конституційними правами.

З'ясовано, що міжнародне закріплення цього права відбулося із розширенням його змісту за рахунок суб'єктного складу – права народу на самовизначення.

Проаналізовано конституційну практику визнання права на вільний розвиток особистості в Україні і презюмовано, що воно проектує базову сферу загальнодозвільного типу юридичного регулювання.

Ключові слова: сутність (ядро) людської особистості, загальнодозвільний тип юридичного регулювання, сфера юридичного регулювання, Федеральний Конституційний Суд Німеччини, Конституційний Суд України.

Radanovych N.M. The right to free personal development as a manifestation of the connection between human dignity and freedom.

Constitutional recognition of the worth of a human as the dominant value in the hierarchy of social ones activates the full potential of positive law to the maximum to secure it, in particular the mechanism of a general permissive type of legal regulation, which essentially presupposes freedom, and therefore the embodiment of the ideal of a free human person. The specificity of such regulation is expressed in the process of its social

and contextual characteristics, namely, in the description of the scope and boundaries. Accordingly, it has been established that the development of the general permissive idea in the twentieth century shifted to the plane of “recognition of the worth of human dignity”, so the study of freedom within its interrelationship with human dignity forms the first approximate idea of the subject coverage of the general permission (as the basis of appropriate regulation). It has been established that such an interrelation is justified in the regulatory (international, national) and doctrinal context at the level of values and individual rights. It has also been proved that this interrelation is most clearly visible in the right to the free development of a person, which becomes a kind of “intersection”, the main point where dignity and freedom “are connected”.

The national recognition of this right in the constitutions of different states has been investigated, in particular as the goals of the state; the highest values; the foundations of the political system and social peace; the personal independency right, including in the system of other personal rights. The peculiarities of its interpretation in German jurisprudence as an “unnamed”, “independent fundamental right to freedom”, which has been developed in two aspects: a) the general right of a person – its “comprehensive protection” from public and private interference, “strengthening” (additional) guarantee of human dignity (which promoted the formation of a kind of human rights methodology – “theory of spheres”). Its nature is analyzed from the point of view of the “human person essence (core)” and its components: human dignity, the fundamental right to informational self-determination, the right to life and limb;

b) general freedom of action, which extends the sphere of defending freedom that is not covered by special constitutional rights.

It has been found that this right was secured internationally with the expansion of its scope at the expense of the subject matter – the right of the people to self-determination.

The constitutional practice of recognition of the right to free personal development in Ukraine has been analyzed and it is presumed to project the basic sphere of the generally permissive type of legal regulation.

Key words: essence (core) of human personality, general permissive type of legal regulation, sphere of legal regulation, Federal Constitutional Court of Germany, Constitutional Court of Ukraine.

Постановка проблеми. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (стаття 3 Конституції України). Це зумовлює інтенсивний пошук максимально ефективних юридичних засобів для належного виконання державою свого головного конституційного обов'язку перед людиною, з-поміж яких заслуговує на увагу механізм загальнодозвільного типу юридичного регулювання (далі – ЗДТЮР). Такий тип регулювання традиційно визначають відомою формулою: «Дозволено те, що не заборонено законом», сутнісно він презюмує свободу, а відтак – втілення ідеалу вільної людської особистості, проголошеного відповідними міжнародними актами ХХ століття.

Мета статті. Дослідження права на вільний розвиток особистості має на меті з'ясувати можливості реалізації вказаного ідеалу у позитивно-правовій площині, а також охарактеризувати сферу ЗДТЮР, яку окреслює це право.

Стан опрацювання. Право на вільний розвиток особистості складає предмет наукового зацікавлення правників, серед яких українські вчені: Косілова О.І., Кравченко К.В., Кравченко М.Г., Матат А.В., Мельник Р.С., Солодовнікова Х.К., Цекалова Н.І., Чехович Т.В. [1], а також їх іноземні колеги: Хуфен Ф. [2], Кінгрін Т., Пошер Р. [3], Еппінг Ф. [4], Арнольд Р., Фіккенчер Т. [5]. Відповідно ґрунтовні доктринальні напрацювання щодо природи задекларованого права сприяють формуванню методологічного напрямку дослідження ЗДТЮР, як платформи юридичної свободи.

Вклад основного матеріалу. «Загальнодозвільна» ідея пройшла шлях від її розуміння, як свободи, обмеженої силою і законом (Дигести Юстиніана) [6, с. 32), такою ж свободою (природними правами) інших людей (Французька декларація прав людини і громадянина) [7], тобто свободи, зовнішньо обмеженої, до розуміння *свободи, обумовленої людською гідністю* (преамбули Загальної декларації прав людини (далі – ЗДПЛ), Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (далі – МПГПП), Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права (далі – МПЕ-СКП)), внутрішньо наповнюваної. Це дозволяє стверджувати, що розвиток цієї ідеї у ХХ столітті змістився у площину «визнання цінності людської гідності». Тому дослідження свободи у її взаємозв'язку з людською гідністю формує перше, наближене уявлення про сферу, а відтак – і межі ЗДТЮР.

Нормативне (міжнародне, національне) та доктринальне обґрунтування зазначеного зв'язку відбувається:

на рівні цінностей, зокрема, шляхом визнання гідності засадничою [8, с. 447], стрижневою [9, с. 138] цінністю, точкою відліку, своєрідним горизонтом, матрицею для інших конституційних цінностей [10, с. 61], джерелом свободи [11], а також узалежнення гідності якістю свободи (адже усі люди вільні і рівні у своїй гідності та правах (стаття 1 ЗДПЛ, стаття 21 Конституції України));

на рівні окремих самостійних прав. Йдеться про розуміння гідності, як:

а) джерела [12, с. 21; 13, с. 36], нормативної бази [14] конституційних прав і свобод, що сутнісно виражають свободу у найширшому її значенні і тому складають змістовну основу ЗДТЮР;

б) мінімальної гарантії здійснення окремих прав і свобод (як-от, права осіб, позбавлених волі, на «гуманне поводження і поважання гідності, властивої людській особі» (стаття 10 МПГПП) [15], «гарантування ... права на повагу до людської гідності, зокрема, шляхом забезпечення пенсій, інших видів соціальних виплат та допомоги для осіб, які потребують соціального захисту» [16];

в) обмежувальної підстави прав і свобод. Мова тут про пряме закріплення гідності, як загально-го критерія правообмежування (через визнання недоторканності людської гідності загалом (стаття 9 Конституції Грузії [17]), спеціальної підстави обмежування окремих прав і свобод («Власність не може бути використана на шкоду правам, свободам та гідності людини» (стаття 9 Конституції Республіки Молдови) [18]), а також про її непряму об'єктивізацію (захист «моралі» (стаття 8,9,10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод), «моральності населення» (стаття 35 Конституції України), «відшкодування моральної шкоди» (стаття 23 Цивільного кодексу України));

г) зворотній зв'язок – визнання свободи гарантією збереження гідності.

Тому можна стверджувати, що *гідність людини є первинною обумовлюючою основою свободи, а відтак – і ЗДТЮР*, яке сутнісно опосередковується свободою, іншими словами, є підстави розглядати гідність обумовлюючою підставою загальнодозвільної конструкції, як «каркасу» юридичної свободи, що шляхом позитивно-правової конкретизації перетворюється із загальної свободи на спеціальні конституційні свободи (права).

З іншого боку, існує зворотній зв'язок – свобода дозволяє людській гідності «активізуватися», проявитися і розвинутися (звідси і поняття «моральної свободи особистості» [19, с. 2]), а тому цей зв'язок – взаємний.

Найбільш наочно, якраз взаємність задекларованого зв'язку простежується у *праві на вільний розвиток особистості, яке стає своєрідним «перетином», основною точкою «стикування» гідності і свободи*. Відповідно (при першому наближенні) можна припустити, що право на вільний розвиток особистості представлятиме базову сферу ЗДТЮР.

Право на вільний розвиток особистості набуло свого національного забезпечення, на рівні основних законів окремих держав, як-от: ФРН, Португальської Республіки, Грецької Республіки, Королівства Іспанії, Турецької Республіки, Румунії, Естонської Республіки, як: ціль держави [20, с. 261], найвища цінність [21, с. 70], основа політичного ладу і соціального миру [22, с. 89], на рівні із гідністю людини, недоторканністю її прав [22, с. 89], що свідчить про засадничість цього права, самостійне право особи, наступне після гарантії людської гідності [20, с. 270] або «право на вільну самореалізацію» [23, с. 106; 24, с. 24], право в системі інших особистих прав, а саме: «... на індивідуальність, цивільну дієздатність, громадянство, добре ім'я і хорошу репутацію, самовираження, на свободу слова і на збереження таємниці у приватному і сімейному житті» [25].

Проте в німецькій юриспруденції можна спостерігати його *безпосередню зумовленість зв'язком гідності і свободи*. Довід Федерального Конституційного Суду Німеччини (далі – ФКС) має у цьому контексті важливе значення, оскільки демонструє зразки напрацьованих конструкцій у сфері забезпечення «неназваного права на свободу», що засвідчує його практико-прикладну цінність. Своєю чергою, це сприяє формуванню методологічної основи подальшого виявлення і характеристики сфери ЗДТЮР.

У статті 2 (1) Основного Закону ФРН закріплено, що: «(1) Кожен має право на вільний розвиток своєї особистості тією мірою, якою він не порушує прав інших і не зазіхає на конституційний лад або моральний закон» [26].

Зміст і обсяг цього права розкривається низкою рішень ФКС, зокрема:

рішенням про інвестиційну допомогу, яке задекларувало (і лишило відкритим) питання, що розуміти під поняттям «вільного розвитку особистості»: «Якщо хтось бачить у цьому фундаментальному праві всеосяжну гарантію свободи дій, то вона існує лише настільки, наскільки це не порушує прав інших і не суперечить конституційному ладу або моральному закону. Концепція людини в Основному Законі не є концепцією ізольованого незалежного індивіда; особа повинна прийняти

ті обмеження своєї свободи дій, які накладає законодавець з метою підтримання та розвитку соціального співжиття в межах того, що загалом є розумним за даних обставин і за умови збереження незалежності особи» [27];

рішенням Елфі, в якому обґрунтовано багатоаспектну природу досліджуваного права, з огляду на *термінологію*: «замінити початкове формулювання статті 2 (1) «кожен може робити те, що хоче» на нинішню версію законодавця спонукали не юридичні, а лінгвістичні міркування»; *соціальну сутність*: «урочисте формулювання статті 2 (1) Основного Закону дало привід розглянути її, зокрема, у світлі статті 1 Основного Закону і зробити висновок, що вона також мала на меті сформувати образ людини в Основному Законі. Однак це не говорить ні про що інше, як лише про те, що стаття 1 Основного Закону дійсно є одним з основоположних конституційних принципів, який має вищу юридичну силу, ніж стаття 2 (1) Основного Закону»; *обсяги захисту*: «з юридичної точки зору, це незалежне основоположне право, яке гарантує загальну свободу дій людини» [28].

Підсумковий аналіз цих рішень виклав суддя ФКС Грім у своїй окремій думці до рішення ФКС про катання верхи, зазначивши, що: «ФКС трансформував право (на вільний розвиток особистості) назад у *«право робити те, що хочеться»*, а вирішальними для цього були два мотиви: з одного боку, та обставина, що мала вирішуватися неабияка претензія на свободу, яка не може бути віднесена ні до статті 1 Основного Закону, ні до жодного конкретного основоположного права, а з іншого боку, та обставина, що суд, тлумачачи статтю 2 (1) Основного закону, зіткнувся з альтернативою розуміння вільного розвитку особистості як «свободи дій людини в найширшому сенсі» або як захисту мінімального ступеня цієї свободи дій ... без якої людина взагалі не може розвивати свою сутність як духовна і моральна особистість» [29].

Цікавою також є позиція судді Грімма з приводу об'єктів захисту досліджуваного права: «Основоположні права відрізняються від безлічі інших прав тим, що вони захищають цілісність, автономію та комунікацію людини в її фундаментальних відносинах. Саме через цю фундаментальну важливість об'єкта захисту для порядку, заснованого на людській гідності, вони виокремлені з інших прав і конституційно наділені підвищеними гарантіями, зокрема, обов'язковою силою для законодавчої влади. У цьому контексті погляди на те, що саме заслуговує на посилений захист фундаментальних прав, можуть змінюватися залежно від історичних обставин. Однак ні історично, ні функціонально основоположні права *не мають на меті поставити кожну мислиму поведінку людини під свій особливий захист*. ...індивідуальна поведінка, яка, за відсутності спеціальних гарантій основоположних прав, претендує на захист статті 2 (1) Основного Закону, *повинна мати підвищену значущість для розвитку особистості*, порівняно з об'єктом захисту інших основоположних прав» [29].

Подальша німецька юриспруденція розвинула розуміння права на вільний розвиток особистості у двох напрямках:

а) так би мовити, вверх, у напрямку додаткового (субсидіарного) гарантування фундаментальної і найзагальнішої статті 1 Основного Закону ФРН, як *загального права особистості*, чим ФКС, по суті, «підсилив» захист гідності. Відповідно під ключовими словами «загальне право особистості» розумілася певна «захисна концепція», в«велика і неймовірна різноманітність гарантій, що виникла з непомітної статті 2 I Основного Закону: від захисту приватного життя до їзди в лісі, від захисту особистих даних до економічної свободи, від знання генетичної ідентичності до контурів загальної комунікаційної та інформаційної незалежності» [2, с. 175];

б) «вниз» – по відношенню до спеціальних прав, як *загальної свободи дій*, чим розширено сферу захисту свободи, яка не охоплена спеціальними правами. У зв'язку з цим вчені аналізують таку свободу дій в рамках «подальшого захисту особистості» («Der weitere Schutz der Persönlichkeit») на рівні із такими конституційними гарантіями, як: захист житла (ст. 13); захист шлюбу та сім'ї, батьківських прав, захист материнства, рівність дітей, народжених у шлюбі та поза ним (ст. 6); таємниця листування, поштових відправлень і телекомунікацій (ст. 10); свобода пересування (ст. 11); захист від екстрадиції (ст. 16), право на притулок (ст. 16 а), захист від обмеження свободи (ст. 2 II 2 / ст. 104); право бути вислуханим (ст. 103 I); nulla poena sine lege (ст. 103 II), ne bis in idem (Verbot der Doppelbestrafung) [2, с. 175–192, 233–254].

Вказане слугувало побудові стрункої доктрини, в рамках якої сформувалися основні постулати про місце права на вільний розвиток особистості в системі конституційних свобод особи, юридичну силу статті 2 (1) Основного Закону), об'єкти захисту цього права (його предметну і суб'єктну сфери); особливості посягань, межі обмежень тощо, що спонукає їх аналізувати в контексті сфери і меж ЗДТЮР.

Оскільки наше дослідження стосується насамперед зв'язку гідності і свободи, доцільно вказати на деякі аспекти характеристики саме загального права особистості, що мають важливе практичне значення. Мова йде про «теорію сфер» (Die Sphärentheorie), згідно з якою розрізняють:

інтимну сферу – сутність (ядро) людської особистості, яку формують «три великих І» (drei großen I) (або можна сказати «Я»): ідентичність людини (die Identität des Menschen), абсолютно недоторканне право на приватне життя, психічну та фізичну цілісність (die absolut unantastbare Intimsphäre und die geistige und körperliche Integrität); приватну сферу; соціальну сферу (у зовнішньому просторі соціальна сфера переходить у ледь окреслену сферу публічності) [30].

Ця теорія схематично виражається (позначається) концентричними колами, які, так би мовити, розташовані навколо людини, відображають різні сфери приватності, а отже, і різні потреби в захисті. Чим ближче до сутності (ядра) людської особистості, до найпотаємнішого, що захищене людською гідністю, тобто є недоторканим, тим сильнішим має бути захист особи, тим підставнішим, обґрунтованішим має бути втручання. Чим більше справа стосується внутрішньої сфери особистості, інтимної сфери, сім'ї, дому тощо, тим вищими є вимоги до виправдання державного втручання. І навпаки, чим більше людина відкривається соціально, чим більше вона вступає в комунікацію та контакт з іншими людьми, чим більшим є запит громади на інформацію та публічність, тим легше виправдати втручання держави [2, с. 177; 30].

Як вважає більшість вчених, теорію сфер не можна розуміти в сенсі зон, які можна чітко розмежувати геометрично. Між абсолютно захищеним приватним життям і публічним позиціонуванням особистості, «сфери» радше утворюють континуум. Незважаючи на всю обґрунтовану критику щодо «просторового осмислення» фундаментальних прав, теорія сфер все ж формує корисну *систему для структурування сфер захисту* і, таким чином, для обґрунтування посягань. Це сприяло тому, що загальне право особистості не розпалося на чисте «прецедентне право» в судовій практиці [2, с. 177].

Як і у випадку з кожним фундаментальним правом, вчені дослідили певні групи справ, які відображають практичність цієї теорії [30]. Їх узагальнюють під ключовими назвами: конфіденційність (Kern der Privatsphäre), самовизначення (Selbstbestimmung), самопредставництво (Selbstdarstellung) та особиста честь (persönliche Ehre). Відповідно кожна із груп справ характеризується своїм спектром питань [30].

Наведене окреслює предметну зону захисту в рамках загального права особистості. Проте не менш важливою є і суб'єктна зона захисту в межах цього права. Аналізуючи практику ФКС, можна також простежити використання таких юридичних інструментів, як «презумпція свободи» (що є частиною механізму загальнодозвільного юридичного регулювання). Розв'язуючи питання про конституційність законів Федеральних земель Бремен і Саар про заснування палат найманих працівників, як публічно-правових утворень з обов'язковим членством усіх найманих працівників, ФКС вказав, що «законодавець повинен ретельно вивчити необхідність створення таких публічно-правових корпорацій з огляду на *фундаментальну презумпцію свободи*, передбачену статтею 2 (1) Основного закону, та пріоритет вільного утворення об'єднань, що випливає зі статті 9 (1) Основного закону (BVerfGE 10, 89 [99])» [31; 32].

При цьому, німецька юридична доктрина відзначає, що формулювання статті 2 (1) Основного Закону спрямоване не стільки на охорону сутності людської особистості, скільки на її активність, тобто на «вільний розвиток» [2; 3; 4], на відміну від спеціальних гарантій, передбачених статтею 6 Основного закону (про шлюб і сім'ю), статтею 10 Основного закону (про таємницю листування і телекомунікацій) і статтею 13 Основного закону (про житло), якими теж захищено приватну сферу. Вказаний аспект засвідчує самостійність права на вільний розвиток особистості, яке не є похідним від інших фундаментальних прав.

Як бачимо, усе це засвідчує зв'язок гідності і свободи за посередництвом права на вільний розвиток особистості та співвідносність із загальнодозвільною ідеєю.

Також право на вільний розвиток особистості отримало своє міжнародно-правове закріплення [33], як невід'ємне право людини:

забезпечення якого визнається основним обов'язком держав;

його суб'єктний склад охоплює індивідуальний (стосовно людини) і колективний (стосовно народів, у тому числі під кутом зору їх права народів на самовизначення) аспекти;

людина визнається основним суб'єктом процесу розвитку, що дозволяє презюмувати людину як основну соціальну цінність;

декларує рівність можливостей для розвитку, що є прерогативою як держав, так і людей, що становлять державу;

змістовно пов'язане із правом кожної людини на соціальний і міжнародний порядок, за якого права і свободи, за якого права і свободи, викладені в ЗДПЛ, можуть бути повністю здійснені;

формально-юридично зумовлене положеннями ЗДПЛ, Статутом ООН, МПГПП і МПЕСКП, інших актів ООН, що стосуються всебічного людського розвитку, економічного й соціального прогресу та розвитку всіх народів;

функціонально визначене: «на основі ... активної, вільної та конструктивної участі в розвитку», відповідно пропагується і об'єктивується (позитивується) активний аспект свободи;

узалежнюється (системністю, неподільністю та взаємозалежністю прав людини та основних свобод і їх рівністю);

становить мету окремих прав людини (як-от, права на освіту, права на соціальне забезпечення).

В Україні досліджуване право задеклароване статтею 23 Конституції України, згідно з якою: «Кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості».

Окремі його аспекти конкретизовані у законодавчих актах, зокрема:

– Законі України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», зокрема, щодо основних засад внутрішньої політики в гуманітарній сфері, якими є «сприяння культурному розвитку громадян України, створення умов для реалізації творчого потенціалу людини та суспільства, забезпечення рівних можливостей для всіх громадян України у задоволенні культурно-духовних потреб; створення умов для консолідації суспільства на основі національної системи духовних цінностей, у центрі якої людина, її розвиток, права і свободи, максимальне забезпечення її потреб» (стаття 10) [34];

– Основах законодавства України про охорону здоров'я, щодо «регулювання суспільних відносин у цій сфері з метою забезпечення гармонійного розвитку фізичних і духовних сил, високої працездатності і довголітнього активного життя громадян, усунення факторів, що шкідливо впливають на їх здоров'я, попередження і зниження захворюваності, інвалідності та смертності, поліпшення спадковості»; «визнання охорони здоров'я пріоритетним напрямом діяльності суспільства і держави, одним з головних чинників виживання та *розвитку народу України*» (стаття 4 Основ) [35];

– Законі України «Про освіту» щодо розуміння освіти, як основи інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, заporукою розвитку суспільства, об'єднаного спільними цінностями і культурою, та держави», мети освіти – всебічного розвитку людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору (абзаци перший, другий преамбули Закону) [36].

Вчені-правознавці характеризують також право на вільний розвиток особистості, що вкрай важливо, як відповідну «концепцію обов'язків» [37].

Свою конкретизацію віднаходить досліджуване право і в практиці Конституційного Суду України (далі – КСУ), яка на сьогодні засвідчує свою суголосність міжнародним і національним стандартам розуміння права на вільний розвиток, його поступове наповнення самостійним реальним змістом.

Насамперед, йдеться про Рішення КСУ від 16 вересня 2021 року № 6- р(II)/2021 у справі про перегляд вироку особі, караній на довічне позбавлення волі, в якому, за аналогією із німецькою моделлю, КСУ пов'язав гідність, свободу і право на вільний розвиток особистості, наголосивши, що: «У контексті українського конституційного правопорядку інтерес ув'язненого в соціальній реабілітації (ресоціалізації) впливає зі статті 23 Конституції України, відповідно до якої кожній людині гарантовано право на «вільний розвиток своєї особистості» в суспільстві, «в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості», у поєднанні зі статтею 3 Конституції України, що визначає гідність людини як найвищу цінність. Такий підхід дає змогу вести мову про *право особи розвивати свою особистість вільно в поєднанні із захистом людської гідності*» [38].

Також в цьому контексті потрібно згадати Рішення КСУ, якими декларується право на вільний розвиток через його пов'язаність:

із гідністю, свободою та правом на життя: «Відповідно до статті 23 Конституції України кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей. Конституція України, закріплюючи невід’ємне право на життя кожної людини (частина перша статті 27) і гарантуючи це право від скасування (частина друга статті 22), закріплює водночас положення про те, що кожен має право захищати своє життя і здоров’я, життя і здоров’я інших людей від протиправних посягань (частина третя статті 27). Відповідно до положення частини п’ятої статті 55 Конституції України кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань» [39];

– *із гідними умовами життя людини:* «в Україні як соціальній, правовій державі політика спрямовується на створення умов, які забезпечують достатній життєвий рівень, *вільний і всебічний розвиток людини як найвищої соціальної цінності*, її життя і здоров’я, честь і гідність. Утвердження та дотримання закріплених у нормативно-правових актах соціальних стандартів є конституційним обов’язком держави» [40];

– *свободою об’єднань громадян:* «... держава має створити такі законодавчі механізми для діяльності об’єднань громадян, які забезпечуватимуть вільний розвиток особистості, можливості реалізації нею свого творчого потенціалу та індивідуальних здібностей у політичній, економічній, соціальній, культурній або інших сферах суспільного життя» [41];

– *щонайважливіше, пов’язавши з визначенням права на свободу, як можливістю людини вибирати свою поведінку* «з метою *вільного та всебічного розвитку*, самостійно діяти відповідно до власних рішень і задумів, визначати пріоритети, робити все, що не заборонено законом, безперешкодно і на власний розсуд пересуватися по території держави, обирати місце проживання тощо. Право на свободу означає, що особа є вільною у своїй діяльності від зовнішнього втручання, за винятком обмежень, які встановлюються Конституцією та законами України» [42].

Право на свободу КСУ проголосив в якості «невід’ємного та невідчужуваного конституційного права людини», а такий статус «невід’ємного» згідно з Конституцією України належить лише одному єдиному праву – праву на життя. Таким чином, конституційна юрисдикційна практика випередила у цьому сенсі законодавця, задекларувавши окреме право на свободу (без огляду на окремі аспекти свободи, як-от, фізичну недоторканність, приватність), що відбувалося поступово, при вирішенні справ: про призначення судом більш м’якого покарання [43], про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу [42]; про конституційність окремих положень Кримінального процесуального кодексу України [44], про конституційність окремих положень Житлового кодексу України (щодо дискримінації у реалізації права на житло): «Конституція України гарантує свободу пересування, вільний вибір місця проживання, що є невіддільною складовою більш широкого контексту свободи особи, а саме загальної свободи особи та її діяльності в усіх сферах життя» [45].

Це вказує на широке розуміння КСУ свободи, яке відповідає міжнародним і європейським зразкам, у тому числі, німецькій концепції «загальної свободи дій», а також сутнісній характеристиці ЗДТЮР. Відповідно (при першому наближенні) можна припустити, що право на вільний розвиток особистості представлятиме базову сферу ЗДТЮР.

Висновки. Цінність Людини як Скарбу Природи реалізується насамперед через зв’язок гідності і свободи, що максимально проявляється у праві на вільний розвиток особистості. Таке право отримало своє:

– національне конституційне визнання, як ціль держави, найвища цінність, основа політичного ладу і соціального миру, самостійне право особи, наступне після гарантії людської гідності, право в системі інших особистих прав, двоаспектне явище (загальне право особистості та загальна свобода дій);

– міжнародно-правове закріплення, зокрема, як «право на вільний розвиток», тобто невід’ємне право людини, як основного суб’єкта процесу розвитку, яке передбачає також здійснення права народів на самовизначення, що включає згідно з відповідними положеннями обох міжнародних пактів про права людини 1966 року здійснення їхнього невід’ємного права на повний суверенітет над усіма своїми природними багатствами і ресурсами;

– втілення в правовій системі України: в Основному Законі держави, конкретизаційній практиці законодавчого органу та органу конституційної юрисдикції. Таке унормування відповідає міжнародним і європейським зразкам змісту досліджуваного права, практичній можливості слугувати ідеалу вільної людської особистості, а відтак – і загальнодозвільній ідеї, яка здатна втілювати цей ідеал.

Список використаних джерел:

1. Основні права людини: німецько-український правовий вимір: монографія / за ред. Мельника Р.С. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 404 с.
2. Hufen Fritdhelm. Staatsrecht II. Grundrechte. 9 Auflage. 2021.
3. Grundrechte. Staatsrecht II (von Prof. Dr. Torsten Kingreen, Prof. Dr. Ralf Poscher)/ Lehrbuch/Studienliteratur Buch. 38, neu bearbeitete. Auflage. 2022.
4. Volker Epping. Grundrechte. 9 Auflage. Lehrbuch/Studienliteratur Buch. 2021.
5. Rainer Arnold, Toni Fickentscher. Le concept de la liberté individuelle dans la perspective du droit constitutionnel allemand. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/publications/titre-vii/le-concept-de-la-liberte-individuelle-dans-la-perspective-du-droit-constitutionnel-allemand> (дата звернення: 14.05.2023).
6. Еллинек Г. Декларация прав человека и гражданина / Антология юридической мысли. Одесса: «Юридична література», 2006. 108 с.
7. La Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen / Texte avec Commentaire suivi. Imprimeur – Éditeurs 1902. 398 p.
8. Головатий С. Про людські права. Лекції. Київ: Дух і Літера, 2016. С. 447.
9. Гришук О.В. Філософія конституційних цінностей: монографія / Львівський національний університет ім. Івана Франка. Київ: ВАІТЕ. 2019. 416 с.
10. Гранат М. Значення гідності у конституційному праві. *Український часопис конституційного права*. № 1. 2016. С. 59–65.
11. Garkicki L. Polskie prawo konstytucyjne: Zarys wykładu (Wolters Kluwer 2015). URL: <http://www.bing.com/search?FORM=UP97DF&P C=UP97&q=Garkicki+L.+Polskie+prawo+konstytucyjne%3A+Zarys+wyk%C5%82adu+%28Wolters+Kluwer+2015%29> (дата звернення: 14.05.2023).
12. Конституція Польської Республіки (з передмовою Володимира Шаповала) / В.М. Шаповал. К.: Москаленко О.М., 2018. 82 с. Стаття 30. URL: http://pol-translit.com/upload/konstitutsiya-polshchi-na-01_2018-v_-shapoval.pdf (дата звернення: 14.05.2023).
13. Стецик Н. Природа гідності людини (на основі аналізу сучасних європейських конституцій та прецедентної практики конституційних судів). *Український часопис конституційного права*. 2018. № 1. С. 28–39.
14. Barak A. Human Dignity: The Constitutional Value and the Constitutional Right. Cambridge: Cambridge University Press. 2015. 406 p.
15. CCPR General Comment No. 21: Article 10 (Humane Treatment of Persons Deprived of Their Liberty) Adopted at the Forty-fourth Session of the Human Rights Committee, on 10 April 1992. URL: <https://www.refworld.org/docid/453883fb11.html> (дата звернення: 14.05.2023).
16. *Рішення КСУ від 7 листопада 2018 року № 9-р/2018. Справа щодо конституційності положень пункту 7 розділу II Закону України «Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-18#Text> (дата звернення: 14.05.2023).
17. Конституція Грузії від 24 серпня 1995 року. URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/30346?publication=36> (дата звернення: 14.05.2023).
18. Конституція Республіки Молдова від 29 червня 1994 року. URL: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/md/Constitutia-RM-format-mic-Ucr-Tipar-15-07-2016.pdf> (дата звернення: 14.05.2023).
19. Кравченко П.А. Гідність людини як ціннісний принцип її соціального буття. URL: <http://dspace.rpri.edu.ua/bitstream/123456789/1984/1/KRAVCHN.pdf> (дата звернення: 14.05.2023).
20. Конституція Турецької Республіки. Конституції країн світу: Конституція Грецької Республіки, Конституція Республіка Кіпр, Конституція Турецької Республіки / О.В. Коротюк, О.В. Лавринович / Переклад А.О. Воїнова, Д.В. Каєвич. К.: ОВК, 2021. 404 с.
21. Конституція Румунії. Конституції країн світу: Республіка Болгарія, Румунія, Угорщина, Республіка Хорватія / Переклад – Т.В. Руденко / О.В. Коротюк, О.В. Лавринович. К.: ОВК, 2021. 250 с.
22. Конституція Королівства Іспанії. Конституції країн світу: Італійська Республіка, Держава-місто Ватикан, Королівство Іспанія, Португальська Республіка / О.В. Коротюк, О.В. Лавринович / Переклад Т.В. Руденко, В.С. Станіч. К.: ОВК, 2021. 320 с.
23. Конституція Естонської Республіки. Конституції країн світу: Латвійська Республіка, Литовська Республіка, Естонська Республіка / О.В. Коротюк, О.В. Лавринович / Переклад А.О. Воїнова. К.: ОВК, 2022. 162 с.

24. Конституція Грецької Республіки. Конституції країн світу: Конституція Грецької Республіки, Конституція Республіка Кіпр, Конституція Турецької Республіки / О. В. Коротюк, О.В. Лавринович / Переклад А.О. Воїнова, Д.В. Каєвич. К.: ОВК, 2021. 404 с.
25. Constitution de la République du Portugal URL: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/text/179472> (дата звернення: 14.05.2023).
26. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. URL: <http://www.gesetze-im-internet.de/gg/BJNR000010949.html> від 23 травня 1949 року (дата звернення: 14.05.2023).
27. BVerfGE 4, 7 [15 f.] Investitionshilfe. URL: <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv004007.html> (дата звернення: 14.05.2023).
28. BVerfGE 6, 32 (Elfes). URL: <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv006032.html#Opinion> (дата звернення: 14.05.2023).
29. Abweichende Meinung des Richters Grimm zum Beschluß des Ersten Senats des Bundesverfassungsgerichts vom 6. Juni 1989 - 1 BvR 921/85 / BVerfGE 80, 137 – Reiten im Walde. URL: <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv080137.html> (дата звернення: 14.05.2023).
30. Geis, Der Kernbereich des Persönlichkeitsrechts. Ein Plädoyer für die «Sphärentheorie», JZ 1991.112.; Wölfel, Sphärentheorie und Vorbehalt des Gesetzes, NVwZ 2002, 49.
31. BVerfGE 38, 281 (Arbeitnehmerkammer). URL: <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv038281.html#Opinion> (дата звернення: 14.05.2023).
32. BVerfGE 10, 89 [99]. (Großer) Erftverband. URL: <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv010089.html> (дата звернення: 14.05.2023).
33. Декларація ООН про право на розвиток, проголошена у 1986 році, прийнята резолюцією 41/128 Генеральної Асамблеї від 4 грудня 1986 року URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/right_to_development.shtml (дата звернення: 14.05.2023).
34. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 01 липня 2010 року № 2411-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text> (дата звернення: 14.05.2023).
35. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон від 19 листопада 1992 року № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення: 14.05.2023).
36. Про освіту: Закон від 05 вересня 2017 року № 2145-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 14.05.2023).
37. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В.Я. Тацій (голова редкол.), О.В. Петришин (відп. секретар), Ю.Г. Барабаш та ін.; Нац. акад. прав. наук України. 2-ге вид., переробл. і допов. Х.: Право, 2011. 1128 с. Коментар до Конституції). С.163–166. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI-2012/Konst_Ukr_2011.pdf (дата звернення: 14.05.2023).
38. Рішення КСУ від 16 вересня 2021 року № 6-р(II)/2021. Справа про перегляд вироку особі, караній на довічне позбавлення волі. URL: <https://ccu.gov.ua/dokument/6-rii2021> (дата звернення: 14.05.2023).
39. Рішення КСУ від 29 грудня 1999 року № 11-рп/99. Справа про смертну кару. URL: <https://ccu.gov.ua/docs/407> (дата звернення: 14.05.2023).
40. Рішення КСУ від 11 жовтня 2005 року № 8-рп/2005. *Справа про рівень пенсії і щомісячного довічного грошового утримання*. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/519> (дата звернення: 14.05.2023).
41. *Рішення КСУ від 6 червня 2019 року № 3-р/2019 у справі за конституційними поданнями Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та 65 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 5 частини першої статті 3, абзацу третього частини третьої статті 45 Закону України „Про запобігання корупції“, пункту 2 розділу II „Прикінцеві положення“ Закону України „Про внесення змін до деяких законів України щодо особливостей фінансового контролю окремих категорій посадових осіб»* URL: <https://ccu.gov.ua/dokument/3-r2019> (дата звернення: 14.05.2023).
42. Рішення КСУ від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016. Справа про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу. URL: <http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/ndf/2-rp2016.pdf> (дата звернення: 14.05.2023).
43. Рішення КСУ від 2 листопада 2004 року №15-рп/2004. Справа про призначення судом більш м'якого покарання. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/504> (дата звернення: 14.05.2023).

44. Рішення КСУ від 13 червня 2019 року № 4-р/2019 у справі про конституційність положень частини другої статті 392 Кримінального процесуального кодексу України. URL: <https://ccu.gov.ua/dokument/4-r2019> (дата звернення: 14.05.2023).
45. Рішення КСУ від 22 червня 2022 року № 5-р(П)2022 у справі щодо дискримінації права на житло. URL: <https://ccu.gov.ua/dokument/5-rii2022> (дата звернення: 10.05.2023).